

تأملی تاریخی - تحلیلی در مضمون و لوازم منطقی

قاعده امکان اشرف

سیدمحمد موسوی^۱، سیدعباس حکیمزاده خرد^۲، محمدرضا گرگین^۳

چکیده

مطابق قاعده امکان اشرف که نزد قاطبه فیلسوفان مسلمان پذیرفته شده، تقدم ممکن برتر بر ممکن فروتر در نظام ایجاد، ضروری است. با توجه به برخی قرائن تاریخ تحول اندیشه فلسفی در جهان اسلام، نخستین بار در حکمت اسلامی، شیخ اشراق به توضیح و اثبات این قاعده و توجه به ابعاد و لوازم آن پرداخته، هرچند رگه‌هایی از محتوای این قاعده در سخنان ارسطو نیز یافت میشود. پس از سهروردی، حکمای دیگری همچون میرداماد و صدرالمتألهین در مکتب فلسفی اصفهان و علامه طباطبایی در دوره اخیر، برای اثبات این قاعده براهینی اقامه کرده و نتایج زیادی را بر آن مترتب دانسته‌اند. در جستار حاضر ابتدا براهین حکما بر اثبات این قاعده گزارش میشود و سپس به سیر تاریخی آن میپردازیم. نکته قابل اعتنا در این تحلیل آنست که هر چند مضمون اصلی قاعده از بیانی صحیح برخوردار است و بروشنی با موازین فلسفی مطابقت دارد، اما

۵۹

۱. دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)؛
mmusawy@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه ایلام، ایلام، ایران؛ s.a.hakim69@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری دانشگاه شیراز، شیراز، ایران؛ mohammad.gorgin@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۲ نوع مقاله: پژوهشی

DOR: 20.1001.1.20089589.1400.11.4.4.3

نمیتوان آن را قاعده‌یی جدید در فلسفه بشمار آورد بلکه در حقیقت،
بیانی مصداقی از اصل سنخیت میان علت و معلول است.
کلیدواژگان: انوار مجرد، علیت، سنخیت، امکان اشرف، ممکن احس.

مقدمه

قاعده امکان اشرف^۱ یکی از قواعد مهم در فلسفه است که مسائل مهمی بر
آن مترتب میگردد (میرداماد، ۱۳۷۴: ۳۷۲). حکمای اسلامی، ارسطو را مبدع
این قاعده دانسته و بر این باورند که قاعده مذکور نخستین بار در السماء و
العالم بکار رفته است (سهروردی، ۱۳۷۲: ۱ / ۲۴۴؛ میرداماد، ۱۳۷۴: ۳۷۳؛
ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۷ / ۳۲۰).

در میان فیلسوفان مسلمان، اولین بار شیخ‌الرئیس از مضمون این قاعده
استفاده کرده (ابن‌سینا ۱۴۰۴ ب: ۴۰۲؛ همو، ۱۴۰۴ الف: ۱۰۰)، اما برهانی کردن
قاعده و نامگذاری آن، توسط شیخ اشراق صورت گرفته است. پس از سهروردی،
تقریر وی، عیناً توسط فیلسوفان بعدی، از جمله میرداماد (۱۳۷۴: ۳۷۲-۳۷۳) و
ملاصدرا (۱۳۸۰: ۷ / ۳۲۰) تکرار شده است. در بین معاصرین نیز علامه
طباطبایی، بر تقریر شیخ اشراق اشکالاتی وارد کرده و خود به ارائه تقریری
جدید از این قاعده بر اساس «امکان فقری و ربط محض بودن معلول نسبت به
علت» پرداخته است.

پیشینه پژوهش

تا آنجا که تحقیق نگارندگان در منابع کتابشناسی نشان میدهد، چند اثر با
موضوع قاعده امکان اشرف پیش از این نگاشته شده است که عبارتند از:
۱. تحلیل و ارزیابی قاعده امکان اشرف، اثر غلامرضا فیاضی و احمد

حیدرپور؛

